

УДК 821.163.41-94.09 Крстић Д.
94(497.11)''1960/1988''
doi 10.46793/LZ-LXV1.415DJ
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД
Примљен: 20. 07. 2025.
Прихваћен: 22. 09. 2025.

Миша Ђурковић*

научни саветник

Институт за европске студије, Београд

Директор Центра за геополитику,

Школа за међународне односе

Матија Корвин Колегијум, Будимпешта

ДРАГАН КРСТИЋ, ТАЈНИ СВЕДОК КОМУНИСТИЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ

Апстракт: После дуге припреме и тачно десет година од почетка издавања, завршен је недавно посао објављивања тајног дневника професора Филолошког факултета у Београду, Драгана Крстића. У шест томова под називом Психолошке белешке, Крстић је оставио изузетно вредан материјал који се креће од сведочења о људима, времену и процесима, до сјајних научних анализа из области психологије, историје, геополитике и других друштвених процеса. У чланку који је прва научна рецепција овог рукописа, аутор представља читав пројекат, даје преглед основних тема којима се писац бавио, илуструје поједине сегменте као што је анализа сахрана у доба позног комунизма, али пре свега представља Крстића као изванредног психолога који бележи облике психопатологије југословенског комунизма и начине на који се он распадао, што је веома значајан универзални допринос теоријама тоталитаризма. Такође у фокусу је анализа српског питања под неокончаном комунистичком окупацијом и њено наслеђе. **Кључне речи:** Драган Крстић, Психолошке белешке, Југославија, комунизам, српско питање.

*

Поводом осамдесет година од успостављања комунистичке окупације Србије која се одиграла у периоду 1944-1945, након прошлогодишњег прилога о механизмима успостављања тоталитарног система у Србији¹ ове године доносимо прилог који је прва академска рецепција капиталног пројекта објављивања *Психолошких белешки Драган Крстића*.

Прошле године, наиме, након читаве деценије реализације, и више деценија припреме, окончан је за нашу културу капитални пројекат објављивања

* mdjurkov@gmail.com

¹ Ђурковић, М, „Кајица Миланов, Бранислав Страњаковић и механизми успостављања тоталитаризма у Југославији“, *Лесковачки зборник*, Лесковац, 2024, стр. 211-226.

шестотомног тајног дневника професора психологије на Филолошком факултету, Драгана Крстића, који се појавио под називом *Психолошке белешке*. Крстић је у периоду од 1960. до 1988. водио тајни дневник бележећи своје време и еволуцију СФРЈ ка идеолошком и фактичком распаду те творевине. Са бележењем је престао 1988. када је већ било јасно да је комунизам пропао. Већ 1992. године објавио је један део тога, односно том у коме су записи из 1974 и 1975², али књига није наишла на релевантну рецепцију. Крстић је поново склоњен са телевизијских екрана и из медија.

Десетак година касније, обновљена је идеја да се објаве све белешке, али је рукопис остао заробљен у једној великој државној издавачкој компанији. У међувремену, 2006. године Крстић је преминуо. Пројекат је међутим оживео када је професор Јован Мирић подстакао људе из издавачке куће Балканија да се потруде, извуку рукопис из претхосне фирме и да почну да га приређују и објављују. И ето након што је 2014. изашао први том, десет година касније добили смо и последњи шести, односно заокружено комплетно издање.

У децембру 2024. године на Институту за европске студије одржали смо округли сто поводом завршетка објављивања. Догађај је снимљен и може се погледати на ју тјубу³. Учествовали су Светислав Пушоњић у име издавача, доктор Душан Илић као модератор, професор Јован Мирић, Богдан Златић, писац великог поговора у шестом тому, историчар доктор Горан Милорадовић и аутор ових редова. Присуствовали су и бројни поштоваоци и пријатељи као и породица професора Крстића, али и супруга његовог дугогодишњег сарадника професора психологије на Филозофском факултету Бошка Костића. Такође са нама је био и Александар Лазић, уредник и власник портала *Стање ствари* који је највише урадио за популаризацији *Психолошких белешки*, али и бројни поштоваоци рада и пријатељи.

*

Излазак овог дела треба посматрати из две основне перспективе. Најпре, Крстићеви интердисциплинарно оријентисани записи једног ренесансно образованог човека, због своје слободне форме и искрености коју носи писање без намере да се објави, имају немерљиви допринос нашој историографији, психолошкој науци, социјалној и етноантропологији, студијама елите, студијама нашег геополитичког положаја и усуда који нам он доноси, као и студијама система којима се овај народ дуго држи под окупацијом.

² Крстић, Д, *Психолошке белешке: 1974-1975*, Савремена администрација, Београд, 1992.

³ Драган Крстић – човек и дело. https://www.youtube.com/watch?v=p_E8D9oysLY

Са друге стране, велики је њихов значај и за глобалне студије тоталитаризма и тоталитарних система, а посебно система реалног социјализма. У сада већ богатој литератури у коју су укључени мемоарски записи актера који су живели у то доба, тешко је наћи овакав подухват, спровођен у тако дугом континуираном времену. Током скоро три деценије видело се како је и сам аутор еволуирао, али и како се мења, еволуира и постепено пропада сам систем који описује, а најпре његова идеолошка легитимација која се на крају претвара у чисту хипокризију.

Писање тајних дневника, наравно није наша измишљотина. Исповедање самом себи и избацивање једа, беса, страхова и нелагодности на странице свезака, у складу са народном причом о Цару Тројану у козјим ушима, било је присутно у свим тоталитарним системима у већој или мањој мери. Након пада комунизма међу милионима докумената у архивима, нађени су и бројни заплешени лични дневници. Део тога материјала и феномен писања дневника обрађени су у одличној монографији Јохена Хелбека *Са револуцијом на памети: писање дневника под Стаљином*⁴, у којој аутор представља низ случајева различитих друштвених актера који су писали тајне дневнике, пре свега да би олакшали себи муке и избацили наталожене емоције. Крстић је међутим био врхунски интелектуалац, чији дневници немају само ту претензију, већ су заправо паралелна интелектуална и друштвена историја, као и покушај изградње алтернативне психолошке, друштвене, политичке, аксиолошке и конспиролошке теорије.

Стога се пред истраживаче Крстићевог дела и нашу академску заједницу поставља двоструки задатак. Најпре ваља отворити процес рецепције и апроприације овог рудника злата у нашу културу и извличити поуке из процеса дугог трајања које он изванредно описује. Но, такође стоји и обавеза да се ови сјајни увиди и комплетно дело представи и у ширем међународном оквиру. Крстић заиста доноси огроман материјал о функционисању система, али и институција и појединачних актера унутар југословенског реалног социјализма, но у исто време развија праве мале теорије психопатологије тог система и психопатологије лицемерја, односно лажне свести која опстаје као потпуно паралелни систем у односу на реалност.

Коначно, ако се са њим прихвати хипотеза да се против нашег народа током последња два века води континуирани хибридни, идентитетски, симболички и на крају и прави оружани рат са циљем сузбијања, преумљења, можда и трајне елиминације, и да је титов југословенски модел само наставак аустроугарског, коминтерниног и британског виђења југословенства као инструмента за сузбијање и разарање српског етноса и идентитета, онда нам он доноси један од најбољих описа функционисања тог система, али

⁴ Hellbeck, J, *Revolution on My Mind: Writting a Diary Under Stalin*, Harvard University Press, 2016.

и потенцијалне инструкције за одбрану и заштиту од праваца наступања страних непријатеља. Крстић наине врло прецизно описује СФРЈ као „хрватско-словеначку диктатуру“ коју подржавају и одржавају оне снаге које су је здружено и инсталирале: западњаци, пре свега Британци, и Совјети.

Но, у исто време морамо унапред знати да ће због природе система полуокупације под којим живимо, и у коме страни фактор често директно контролише министарства идентитета, донети наше рецепције бити ограничени⁵. Наине, у сада већ легендарном запису од 25. 11. 1968, који у штампаном облику има форму правог есеја од десетак страна, професор Крстић прецизно одређује (Београдски) Универзитет и САНУ, дакле елитне интелектуалне и академске институције, као носиоце колонијалног духа. Он ту подсећа да су још у доба Цвијића, крајем Првог светског рата, ове институције престале да производе српску културу, да решавају српске аутентичне проблеме и постале препродавци западне интелектуалне моде⁶. Ово је свакако тачно за хуманистичке и друштвене науке, но вероватно у мањој мери за природне. Медицинари су због веза са глобалном фармакомафијом опет нешто друго, али њихова доминација у САНУ је само утврдила антисрпски карактер ове институције.

Суштински, већ од међуратног периода право патриотски интонирано стваралаштво сузбијено је на алтернативне просторе. То је пут борбеног Црњанског, преко Идеја, спорова са Нолитом у коме је био усамљен против читаве мејнстрим заједнице⁷, преко изгнанства, све до касног смираја у домовини. Највећи српски писац двадесетог века није био члан САНУ, не само због свог антикомунизма, већ због одбијања да се приклони мејнстриму лажне културе којом је левица владала у двадесетом веку и којом је окужила Универзитет, САНУ и читав јавни простор код нас.

Крстић такође пише о доминацији научног шунда који све тежи да поједностави, да своди на бинарне опозиције и лако запаљиве паролe. Стога је много простора посветио борби против квазинаучних митова, како у психологији, тако и у другим дисциплинама. Читамо праве трактате о психоанализи и начину на који је она овладала психологијом, философијом, популарном културом, начином на који се људи односе према сексу, затим о еволуционизму као новој религији, малтузијанству, Француској револуцији о којој се и данас у школама говори искључиво у суперлативима, или о „субверзивности уметности“ као врхунској позитивној карактеристици

⁵ Довољно је указати на чињеницу да домаће тржиште уџбеника на нивоу од 90% контролишу стране компаније и то из Немачке, Хрватске и Словеније. Оне креирају уџбенике из којих наша деца уче и сопствену историју, књижевност, језик и друге идентитетске области.

⁶ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, 2014-2024, том 2, стр. 45.

⁷ Црњански, М, „Ми постајемо колонија стране књиге“, *Време*, 9, 12, март, 1932.

која је заменила квалитет у стваралаштву. Још 1965, године Крстић пише о дебилизацији, и општем снижавању нивоа у јавном дискурсу и култури.

Но, чини се да је упркос тој окупацији јавног простора, истинско стваралаштво код Срба наставило да рађа изванредне производе, који су као Крстићеви дневници морали да настају на маргини и да ту дефинишу алтернативни простор и правац утицаја. Али, попут оне сјајне приповетке Гогоља “ Портрет”⁸ у којој талентовани сликар, који се због материјалног успеха прилагодио моди и захтевима салона, у тренутку и без икакве сумње препозна на изложби рад стварне креативности порођен у мукама немаштине и потребе да се ствара код младог сликара, тако и сви ови производи маргине временом непогрешиво остају да сијају као путовође за младе генерације. Крстићев шестотомни спис биће заиста један од најважнијих каменова крајпуташа који као луча оцртавају правац за младе који долазе.

Сам Крстић 23. маја 1984. године записује да је велика предност српске грађанске мисли то што је видела директне везе између прикривеног тоталитаризма запада и отвореног тоталитаризма Бољшевичке империје, што руска загранична мисао није видела.⁹ И он јасно разликује праву српску грађанску, односно националну мисао као нешто фундаментално одвојено од марксистичких дисидената који се потурају народу још тада: „Под српском грађанском мишљу не може се подразумевати оно што се почело јављати као опозиција режиму. Та врста политичког мишљења исувише је под утицајем западне културе и скривеног марксизма, што не само да нема никакве везе са српском грађанском мишљу, већ је у много већој опозицији према њој него према власти. Права српска грађанска мисао још увек је анонимна, преноси се усмено у уским круговима и тек чека своју прилику да иступи у јавност. Пошто ће бити аутономна вероватно ће бити и бојкотована, али то неће сметати њеној аутентичности и интегритету“¹⁰

Овим последњим речима тачно је дефинисао положај и себе и своје мисли и људи који ће наставити да на трагу разних преткомунистичких традиција промишљају положај свог народа и његове духовности. Комунисти су и после формалног плурализма, наставили да уз помоћ странаца монополизују јавни простор потурајући лажне дилеме између Добрице Ћосића и Латинке Перовић, као да не постоји друга мисао сем разних облика марксизма и социјализма. Запис поводом Ранковићеве смрти гласи: „Управо личност која је најнепосредније била одговорна за масовно уништавање Срба, и оног што је најлепше у српском народу, чак и у његовом наслеђу, историјском и културном, требало је да буде замишљена као заштитник тих уништених

⁸ Гогољ, Н, Портрет, приповетка, Издање књижарнице Томе Јовановића и Вујића, Београд, 1930.

⁹ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, 2014-2024, том 6, стр. 245.

¹⁰ Исто, стр. 249.

вредности, оних које је А.Р. уништио својом руком¹¹. Штавише, сахрањен је баш у окружење спомен-костурница подигнутих јунацима из српских ослободилачких ратова, оних људи које је сам прогонио.

Када се плови кроз ових шест томова, истраживач уочава да скоро да нема простора у духовним и друштвеним наукама кроз које се Крстић суверено не креће. Он путује по свету пратећи актуелна дешавања и на западу и на истоку, чита руску заграничну литературу будући да је одрастао на Дорђолу са белим Русима, прогнаницима после Бољшевичке револуције, прати токове хуманистике и посебно своје основне дисциплине, психологије, и врло рано прецизно описује како ваннаучни фактори, глобални играчи, фондације и идеологија промовишу и намећу одређене правце и моде у науци (нпр. бихејвиоризам или психоанализу), а неке друге, озбиљније, сузбијају (Гештатлт психологију нпр). Посебан правац рецепције овог дела мора да чини његов допринос разумевању и развоју психологије код Срба у време када је живео. Он је аутор врло запаженог *Речника психологије* који је доживео низ издања¹², и бројних студија о психологији и из области развојне психологије. Но у исто време, *Белешке* су препуне фантастичних увида из области примењене или практичне психологије, социјалне психологије и психопатологије. Ови томови су сјајни практични водич за примену и практиковање психологије у анализама конкретних случајева, као што су нпр. изванредне студије сахрана и понашања људи на њима о којима ћемо нешто касније више рећи.

Он успут дотиче и стање у српској и југословенској психолошкој науци, спорове око тога да се часопис српског удружења издаје на ћирилици, притужбе „правоверних“ колега које су га крајем седамдесетих цинкариле због антикомунистичких и антипартијских ставова изложених на скуповима српског удружења психолога итд. Према усменом сведочењу Јована Мирића који је био Крстићев ученик, од самог професора је чуо како претпоставља да га је неко у структурама моћи крајем седамдесетих заштитио од денунцијатора и није дозволио да се против њега води поступак.

Овде се међутим отвара занимљиво питање, познато из студија совјетског комунизма, о различитим струјама унутар наводно монолитног система комунизма. Многи велики писци и ствараоци који су често били на граници отвореног дисидентства, по правилу су имали неког заштитника унутар система који је у највећем броју случајева, у зависности од њихове тежине, успевао да унутар система заустави иницијативе за хапшење и кажњавања другог типа. Кад су у питању он и Бошко Поповић поставља се и додатно питање како су синови тако истакнутих припадника *реакције* као што су њих двојица (Поповић је син предатног бана из Сарајева, а Крстић

¹¹ Исто, стр. 165.

¹² Крстић, Д, *Психолошки речник*, Вук Караџић, Београд, 1988.

озбиљне предузетничке породице која је имала седам кућа у Јеврејског улици) завршили на универзитету, на ипак важним и утицајним катедрама. Обојица су иначе почели са студијама философије након рата, да би на наговор Милоша Ђурића прешли као прва генерација студената психологије када се она отворила.

Отуд се може спекулисати о томе које би то структуре биле, слично као у филму *Балканска правила* Дарка Бајића. Познато је наима да је војска имала и користила услуге неких од водећих професионалних психолога за тестове, анализе индивидуалног или колективног типа, за безбедносно аналитику, процене итд. Крстић на једном месту наводи како је имао увид у неке тајне приручнике за манипулације које је ЈНА добила од Американаца. Такође, описује како је током протеста 1968. сам шетао са фотографским апаратом и бележио занимљиве појаве и физиономије¹³, што све личи на неку врсту обавештајног рада и аналитике, коју је спроводио или за себе или за неког наручиоца.

*

Но, друга тема која га у једнакој мери окупира као и примена сопствене науке јесте судбина и мисија српског народа. Крстића би заиста могли да назовемо Генијем српске слободе због инсистирања на хипотези да су слобода и слободарство основне карактеристике српског националног духа¹⁴, и да Срби управо због тога имају проблеме и сукобе са свим облицима тоталитаризма, било нацистичким, комунистичким или у новије време софистицираним англо-америчким, корпоративним тоталитаризмом. У једној од најранијих бележака, још 1961. године¹⁵ он записује ту хипотезу коју ће и касније често варирати, да је српски усуд управо оданост слободи и да је она фундирана у Косовском завету. На парадоксалан начин он је три деценије пре распада Југославије, дефинисао и наш положај и проблем које смо имали током кризе, где смо против себе имали скоро обједињен западни свет насилног интервенционизма те лажних слобода и лажних људских права.

Српски народ је жртва и титоизма, где о његовим физичким жртвама и страдањима, односно геноциду, током Другог светског рата не може да се говори. Штавише, тамо где је побијено и у гробницу бачено 3500 Срба који леже без обележја, некако чудновато 1981, одмах након Титове смрти

¹³ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, 2014-2024, том 2, стр. 80.

¹⁴ Неко је духовито и минуциозно приметио да је на примеру имена деце Владимира Јовановића (Слободан и Правда), показано да је Србима лакше било да усвоје име засновано на слободи, а да се Правда најалост није примила у народу.

¹⁵ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, том 1, стр. 96.

јавила се у Међугорју госпа, од чега је Црква у Хрвата начинила глобалну симболичку и туристичку дестинацију и атракцију. Српски народ, његова историја, образовање, сећање, споменици, етнички простор, заробљеници су диктатуре у којој владају Хрвати и Словенци уз помоћ српских комунистички издајника, углавном полусвета. СФРЈ је тврди Крстић, по антисрпској идеологији легитимни и директни настављач Независне државе Хрватске, односно комунисти (који су КП Србије основали тек 1945. године) према Србима, Србији и српском националном питању имају једнак однос као и усташе са којима су својевремено потписивали споразуме о сарадњи. Узгред, на једном месту записује да у власти постоји јак хрватско-словеначки хомосексуални лоби.¹⁶

Крстић у анализи комунистичког система озбиљну пажњу посвећује сахранама, посебно оним у доба касног комунизма када већ сведоче о одумирању и распадању самог система. Смрт Бранка Ђопића у марту 1984. године забележена је на више страница, у неколико уноса. Први запис настао је два дана након пишчевог самоубиства, 28. марта.¹⁷ Почиње помало злурадом констатацијом да је Ђопић био један од ретких писаца у комунистичкој диктатури који се макар мало издигао из просечности. У једном каснијем запису¹⁸ прекорео је себе због тога, признајући писцу ипак квалитет у стваралаштву. Но, у читавом његовом животу, параноји у којој је живео и самоубиству које је симболички починио скачући са Моста краља Александра, Крстић препознаје психопатологију Срба партизана који су „ослобађали“ Србију од српства после 1944. године.

Ђопић је упркос великом књижевном и финансијском успеху оболевао од параноје. Нечиста савест мучила га је због сазревања свести о томе шта су он и други припадници српског народа урадили и колико су се напљачкали отимајући куће, фабрике и друге облике имовине, али и положаје које не заслужују, од грађанства и сељаштва Србије које је изразито било антикомунистички оријентисано. Писац је стално говорио о опасности да се „они врате“, да их побију, да им узму све што су ови отели итд. Кад су избили немири 1968. рекао је свом приватном возачу мерцедеса да га вози у Румунију јер се „ови“ враћају. Но, како Крстић примећује, знајући шта су он и његови радили другима, плашио се да се исте методе не примене против њега. У том светлу треба погледати и запањујући опис обрачуна Енвера Хоџе средином осамдесетих са својим дојучерашњим сарадницима, који се обавља на паганистички и сатанистички начин.¹⁹

Три месеца пред самоубиство, Ђосић је престао да пије, али стално га је нешто вукло ка мосту чије је старо име носило велику симболику. Запис

¹⁶ Исто, том 6, стр. 169.

¹⁷ Исто, стр. 238 и даље, стр. 325.

¹⁸ Исто, стр. 325.

¹⁹ Исто, стр. 68.

се наставља паралелом са Лазаром Мојсиловићем, питомцем краљевске владе, који је после 1945. променио име, што се лепо плаћало и као Мојсеви направио добру каријеру, догуравши тада до министра иностраних послова СФРЈ. Ово се наставља преношењем сведочанства колеге који је лечио чувене несрећне сестре Мијатовић, ћерке Цвијетина Мијатовића. Крстић лепо учача диспропорцију између одличног материјалног богатства комунистичке „српске“ елите и тешке психопатологије лажне свести у којој живе.

Следи затим запис о самој сахрани Ћопића, унет првог априла 1984. На сахрани су доминирали бројни крајшници, којих се сећа као насилника, силеција, убица који су у име класне борбе хапсили, стрељали и пљачкали стари Београд, честит свет. „Сада су стајали на сахрани једног од ‘својих’, не само онемоћали већ и изгубљени у историји, пошто су их њихови ‘хероји’ преварили, оставивши их без алибија, посебно без оправдања за убиства и пљачку“²⁰. Ови несрећници су у партизане отишли бежећи од усташког ножа, да би на крају побили више Срба него и Немаца и усташа. И тога су пред смрт полако постајали свесни, гледајући како пропада лицемерни поредак који су градили, схватајући многи од њих да су заправо били инструмент у уништавању сопственог народа.

У истом тому је опис сахране генсека КП СССР Леонида Брежњева. Запис је унет 16. новембра 1982, дан након самог чина сахране²¹. Почиње концизним малим есејем о многобожачкој, паганској природи комунистичког система који је идеју трансцендентности и есхатологије кријумчарио преко везивања за бесмртне вође од којих се праве тотеми, као у случају балсамованих лешева Лењина и раније Стаљина. Али, „драма комунистичких вођа и комунистичког веровања постаје очигледна на телевизијским преносима њихових сахрана“²². Брежњев је положен на Црвеном тргу у отворени ковчег и подигнут толико да може да „гледа“ у Лењинов музеј и другове који га наслеђују. Но, тај покушај приказивања везе, континуитета, и вечности претворио се у апсурд преко ове паганске процесије у којој се видео отромбољени, полураспаднути леш којим се приказује и распад и трулост комунизма и СССР.

Запис из октобра 1976.,²³ настао након сахране настрадале популарне певачице Силване Арменулић, добро хвата тенденцију позападњења југословенског друштва тиме што се Ново гробље, раније резервисано за научнике, генерале и стварну елиту, сада отвара пре свега за комунистичке руководиоце (углавном нешколоване) и певаљке, као стварну елиту комунистичког система.

Не само преко сахрана, већ генерално у овом последњем тому, који покрива период 1982-1988 доминира минуциозна анализа распада комунизма

²⁰ Исто, стр. 241.

²¹ Исто, стр. 66.

²² Исто, стр. 67.

²³ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, 2014-2024, том 3, стр. 121.

и југословенског система. Крстић изванредно хвата како се мења дискурс у разговорима људи и како постаје нормално нешто што је до само пар година раније било незамисливо. То су крајње занимљиве ситуације у којима већ од 1983. нижи припадници ешалона власти, почињу да код њега долазе да га питају шта ће се надаље дешавати. Одједном Срби из власти прилично јасно постају свесни да се држава распада и да се Хрвати и Словенци, њихови партијски и класни другови, увелико спремају да напусте Југославију остављајући комунистичке и југословенске заблуде само њима.

Све је већи број српских актера и руководилаца којима постаје јасно оно о чему Крстић пише још од шездесетих година. СФРЈ је антисрпска творевина под којом су српство и српска традиција окупирани, држава којом владају хрватски и словеначки руководиоци у складу са начелима које је дефинисала Аустро-Угарска. Ова творевина је наследница НДХ, дубоко антиправославна. У њој се не сме говорити о српским жртвама и страдањима, а читава идеологија је изграђена на потреби сузбијања српских интереса, традиције и идентитета, што се посебно види у процесу креирања нових нација на српским етничким просторима о чему Крстић такође говори.

Аутор се наравно радује томе што на разним местима почиње пробијање српства, што се људи све мање боје да о томе говоре, што се дешавају ствари попут катарзе на извођењу Мокрањчеве Литургије у Галерији САНУ, и на БЕМУС-у 1982, али већ 1983. прецизно дефинише магистрални правац из кога ће долазити проблеми по Србе у наредном периоду. Он јасно увиђа и експлицира да је комунизам готов и да је само питање како и колико дуго ће одумирати, али остаје Запад који је тај комунизам донео и успоставио и са њим ће Срби и убудуће имати проблеме. У овом предвиђању сажети су сви правци развоја југословенске кризе где су Срби од старта добили улогу лоших момака, против којих је сваки рат, од културног и хибридног до оружаног, могућ и пожељан. Тај рат је тада увелико вођен на Косову и Метохији и Крстић врло детаљно бележи и објашњава његове обресе и намере Албанаца да очисте КиМ од Срба и њиховог наслеђа.

Као део опште тенденције и антисрпске природе режима он се доста бави и питањем статуса и прогона ћирилице.²⁴ То је илустрација и сиже односа према српској традицији и наслеђу. На томе су ангажовани бројни културни радници и идентитетски инжењери, али на том послу врло предано сарађују и многобројни припадници српске интелигенције Отуд Крстић говори о „интелектуалцима потурчењацима“. Ако је тада била борба да се српски научни часописи издају на ћирилицу, шта рећи о томе што данас све већи број њих прелази на енглески језик.

²⁴ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, 2014-2024, том 1, стр. 294.

Дакле више није у питању издаја писма, сад се издаје језик, јер су сци листе и скопус најважнији показатељи и индикатори научног успеха и стваралаштва. То опет потврђује онај навод о Универзитету и САНУ који спадају у главне промотере такве наопаке и издајничке политике, наравно уз амин државне политике. Но министри науке и чланови тела која дефинишу такву научну (анти)политику по правилу долазе са универзитета, а пре свега београдског.

Још један важан индикатор система је однос према Сремском фронту. Ова језива тема, која се до данас није на прави начин обрадила у српској јавности, историографији и културној политици, обузимала је Крстића и више пута јој се враћао. Према проценама које и он наводи, тамо је без икакве стварне ратне потребе страдало око 30 000 српске деце. Немачке снаге и усташко-домобранска војска направили су грудобран и јаке утврде у Срему за извлачење главнине немачких снага из Грчке које су се повлачиле правцем Вишеград, Сарајево и даље ка западу. На њих су бацили армијске формације у којима је било десетина хиљада младића (укључујући и малолетне од 16 и 17 година). Добијали су два до три дана некакве обуке и онда су их слали у ровове и јурише на искусне и снажно утврђене снаге сила осовине. У Србији скоро да нема села из кога неко није погинуо.²⁵

За Крстића је ово неоспорно део плана нових лидера да Србију што више казне и елиминишу велики део омладине која је била антикомунистичка, како би се смањио притисак и отпор успостављању нове власти. Он примећује да се те 1984. године интензивирао број писама читалаца у којима се поставља питање зашто до тада Сремски фронт није добио никакво обележје. Тек наредне године почињу радови на уређењу овог комплекса. Занимљиво, те 1985. појавила се *Књига о Милутину*, манифестно књижевно дело Слободана Данка Поповића,²⁶ које је отворило многа табуисана питања. Између осталог и проблем Сремског фонта који је заиста био до тада држан као табу. Читаоци ће се сетити да је у низу трагедија које се дешавају Милутину, највећа страдање сина јединца на Сремском фронту што је осудило и ту српску кућу на затварање.

Изградња комплекса са посебном уметничком изложбом Јована Солдатовића, завршена је 1988. када је спомен подручје и отворено, дакле тек у предвечерје распада државе и комунизма. Деведесетих година додата је црква, али је комплекс полако поново падао у заборав. Недавно сам имао прилике да га обиђем са сином. Једини чувар каже да пре нас нико није свратио десет дана, да је у фебруару укупно било шест особа итд. С друге стране, тамо стоји преко 15 000 плочица страдалих и родбина и даље доноси

²⁵ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, 2014-2024, том 6, стр. 276.

²⁶ Поповић, Д, *Књига о Милутину*, Књижевне новине, Београд, 1985

плочице за оне који нису забележени. Тако ни ујак мог оца, Тома Милетић, погинуо са 17 година, нема своју плочицу нпр.

Изложба јесте рађена у комунистичком пропагандном маниру, но има вредног материјала, описа операција, укључујући и немачку контраофанзиву где су за неколико дана избацили из строја скоро десет хиљада југословенских бораца. У складу са оним за шта се Крстић залагао, потребно је преправити изложбу, променити јој титоистички карактер, убацити стварну нарацију и ревитализовати идеју обележавања овог простора као симбола непотребног страдања и планираног комунистичког осакаћивања српског народа.

*

Тема која Крстића окупира и којој се повремено враћа јесте сексуализација културе и надоласећа сексуална револуција, односно њене последице. Прве записе о томе налазимо још на самом почетку, 1960. Пет година након сјајне Сорокинове књиге²⁷ и десетак након појаве Кинсијевих извештаја, он јако добро уочава да је у оквиру укупног кретања западног система неизбежна и демократизација сексуалних потреба. Са њом напредује и разарње класичног морала, честитости, верности и класичне породице. Софистицирани тоталитаризам потрошње и корпорација неизбежно тражи ову врсту атомизације. Уз то иде и стандардизација и унификација мишљења и потреба која је такође у функцији потрошње.

Слично Сорокину, и он одлично увиђа да промискуитет заправо води стерилности народа у коме зацари, а не обнови становништва. Резултати на наредним пописима врло су лепо илустровали последице сексуалног ослобађања, чиме се између осталог побијала и рајховска, у комунизму популарна мишљења како је фашизам резултат сузбијеног либида и како ће ослобађањем сексуалне енергије процветати и стваралаштво и сви аспекти живота.

У скоро три деценије колико је писао дневник, Крстић је оставио изванредне анегдотске белешке, некад и праве портрете разних историјских личности које је сретао, међу којима се кретао, са којима је растао. Многа од тих сведочанства повезана су и са ранијим периодима, као што је пишчево детињство или младост. Тако сазнајемо и како је Београд некада изгледао, како су се мењали његови топоними, друштвени значај одређених места, политичко преуређење архитектонским средствима итд. Сјајан је увид како је зградом Дома синдиката изграђеном у италијанском фашистичком стилу затворен цариградски друм, и пресечена природна веза булевара и скупштине ка Теразијама и Кнез Михајловој улици. У повећем запису о понашању Ђиласа у време пада и његовим покушајима да се некако приближи поново

²⁷ Sorokin, P, *American Sexual Revolution*, Porter Sargent; First Edition (January 1), 1956.

грађанском Београду, сазнајемо читаву историју купатила, односно плажа на Дунаву у предратном Београду, укључујући и причу о значају Бачког купатила на коме се сусрет одиграва.²⁸

С друге стране Крстић је имао прилику да посећује аву Јустина Поповића у Ћелијама. Врло искрено записује свој однос према религији и искрену исповест да не може да је доживи тако дубоко и искрено попут оца Јустина. Долазио је и након његове смрти сећајући се Јустинове фасцинантне личности. Крајње занимљиво је сећање на Мику Трипала који је такође као млад живео на Дорћолу, био убеђени Југословен, а онда еволуирао у правцу у коме је проценио да је лукративно и постао један од вођа и симбола проушастшког хрватског пролећа, односно масовног покрета.²⁹

Дорћол је Крстићев основни универзум у коме је растао, где је његова породица имала седам кућа, и где су двадесетих дошли бројни изгнаници из Русије на којима је видео прве последице комунизма. Са комунизмом и та заједница, као и средња класа у Београду почињу да нестају. Но са њима, њиховом културом и судбином одржао је контакте читавог живота. Успевао је и касније да набавља и да прати њихову заграничну литературу и да препознаје како су се временом прилагодили идејама, дискурсима и свему ономе што је стизало из матице. У једном запису веома оштро реагује на потурање руској традицији и култури наводно закономерног кретања ка комунизму – овакве тезе се нажалост налазе и код Берђајева. Комунизам је, подсећа он, западни продукт који је извожен и уваљиван културама које нису биле довољно снажне да се од њега одбране. Достојевски је још, подсећа он, показао да су западни либерали отварали простор за западне комунисте. На том трагу је и Крстићева веома важна и вредна анализа Владимира Набокова, његовог положаја, стваралаштва и односа према руској традицији.

Крстић већ 1982. јасно препознаје блиску и сасвим логичну везу Вол Стрит капитализма и левице. На примеру Милана Грола показује трагедију Срба интелектуалних потурчењака. Као масон лојалнији својој обедијенцији него свом народу, учествовао је у разним непочинствима, укључујући и легитимизацију успостављања Титове власти. Крстић са гађењем наводи његов текст у зборнику у коме се залаже за право велике силе да интервенише тамо где види свој интерес, „у име демократије“³⁰

Ту је и тужан запис о склањању Душка Радовића са Студија Б јер је отишао корак даље од прихватљивог у духовитој и циничној критици режимских манифестација.

Страшан је запис о распаду Драже Марковића који свако вече плаче над судбином српског народа, о сведочењима како се унередио у Ваљеву. Комунизам се распадо на трагичне и комичне начине истовремено.

²⁸ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, том 6, стр. 338.

²⁹ Исто, стр. 105.

³⁰ Исто, стр. 270.

Постоје и наизглед бизарни, а опет крајње занимљиви за читање моменти као што је запис о једном од браће Сокић, власника некадашњег утицајног дневног листа *Правда* (коме су Енглези плаћали за подстицање на државни удар 27 марта). Крстић среће Сокића као пацијента на Губеревцу, где се држе ментално оболели. Овај сомнабулно хода наоколо и експлицира теорију о томе да постоји црна интернационала која се уротила против Срба и Србије. Но већ следећи Крстићев запис који наизглед нема везе са Сокићем је бележење вести да се те исте 1967. у земљу без икаквих проблеме враћа велики злочинац, римокатолички свештеник Крунослав Драгановић који је подстицао усташе на клање дајући им опрост у Сарајеву, и човек који је директно одговоран за Павелићев бег у Аргентину преко Ватикана.³¹

За разумевање југословенског комунизма, Крстићеве анализе су невероватно корисне и вредне. Он тврди нпр. да у тој држави заиста функционишу само УДБА и војска. Читава прича о самоуправљању заправо пропагандно служи неписменој и неспособној управљачкој класи да одриче сопствену одговорност за проблеме и неуспехе и да за све неуспехе може да окриви самоуправљаче. Они систематски спречавају компетентне да воде и управљају економијом, предузећима, културом итд., а систем хијерархије и контроле обезбеђују преко партијског система и УДБЕ. У исто време радницима се гура прича како они као самоуправно организовани заиста доносе одлуке и наводно поседују и управљају фабрикама и другим средствима. Но Крстић је такође врло прецизно уочио и записао 1967. како је тај систем очигледно донео одлуку која иде са врха да се самоуништи, односно самоукине. Претходне године управо је разорена централна УДБА и тежиште је пребачено на републичке и аутономне центре где су регионалне УДБЕ тада почињале да праве нове државе. Овај процес је окончан 1974. када је донет Устав СФРЈ као пледоаје за будући распад државе и 1976. када је усвојен ЗУР, Закон о удруженом раду са потпуно анархистичком концепцијом привредне организације, што је омогућило свима од најмањег ООУР-а да се задужују без икакве контроле у доба кад су глобално поскупели кредити, па је дуг Југославије у свега неколико година, за мандата Веселина Ђурановића са 4 дошао на 14 милијарди долара.

Анализа вицева игра велику улогу у овом рукопису. Он их веома озбиљно схвата као одразе колективног несвесног и као примере стварних односа и стварне политике, те народног разумевања и отпора систему у коме живи. Има их велики број наведених у рукопису и крајње је занимљиво да се они појављују увек кад су неки преломни моменти у питању. Постоје политички вицеви, вулгарни вицеви, обични засновани на стереотипима, засновани на гласинама итд. У њиховој анализи Крстић је развио врло занимљиву методологију па би рецимо само анализа тог сегмента и попис свих вицева

³¹ Крстић, Д, *Психолошке белешке*, Балканија, Нови Сад, том 1, стр. 444.

које наводи био одличан правац рецепције. Политички вицеви су усахнули након формалног пада комунизма, а данас су њихово место заузеле меме, мимови и кратки и ефектни интернет производи. Њихов домет, значај и потенцијална снага су толики да се и НАТО и други безбедносни системи веома озбиљно баве овим сегментом интернета и друштвених мрежа.

Посебно поглавље би такође могло да се напише о Крстићевом виђењу 1968. које потпуно одудара од стандардне нарације. Но за крај, о дубини наше пропасти за време комунизма можда бриљантно говори запис из 1984. године. На страни 274. шестог тома, Крстић бележи како су београдске новине са одушевљењем хвалиле велики римокатолички скуп у Марији Бистрици. Он се најпре осврће на то што су структуре минирале адекватно путовање православних да обилазе своје светиње, и у исто време подстакле београдске новине да величају скуп на коме је било 300 000 Хрвата римокатолика. Касније смо сазнали³² да је то био врхунац операције „Велика деветница“ којом је Црква у Хрвата након пропасти Маспока подстицала Хрвате да се самоорганизују, политички додатно освесте и мобилишу преко цркве, науче да излазе на јавне манифестације и тиме припреме за сепаратизам, разбијање постојеће државе, мобилизацију и прављење самосталне Хрватске.

С друге стране, Запад је српски национализам, баш онако како је Крстић предвидео, наставио да третира као свог највећег непријатеља, и као врхунско понижење за српски народ наставља да преко својих агената утицаја одржава тзв. Кућу цвећа, као симбол непрекинуте окупације српства. Но *Психолошке белешке* и Крстићево завештање, говоре и сведоче да овај народи и у најтежим условима наставља да размишља и понаша се империјално, дакле са позиције слободе, отпора, непристајања и очувања нормативног поретка и система вредности који ће можда бити могуће и реализовати.

Литература:

Бајић, Д, *Балканска правила*, филм, РТС, Магична линија. Београд, 1997.
Гогољ, Н, *Портрет*, приповетка, Издање књижарнице Томе Јовановића и Вујића, Београд, 1930.

Ђурковић, М, „Кајица Миланов, Бранислав Страњаковић и механизми успостављања тоталитаризма у Југославији“, *Лесковачки зборник*, Лесковац, 2024, стр. 211-226.

Златић, Б, „Скривено лице титоизма“, у Драган Крстић, *Психолошке белешке*, том 6, Балканија, Нови Сад, 2024, стр. 447 – 601.

Крстић, Д, *Психолошки речник*, Вук Караџић, Београд, 1988.

Крстић, Д, *Психолошке белешке: 1974-1975*, Савремена администрација, Београд, 1992.

³² Hudelist, D, *Rim a ne Beograd*, Alfa, Zagreb, 2017.

Крстић, Д, *Психолошке белешке*, шест томова, Балканија, Нови Сад, 2014-2024.

Миланов, К, *Титовитина у Југославији*, Гутенбергова галаксија, ИЕС, Друштво за привредну историју, Београд, 2021.

Рајс, Р, *Kratka istorija komunizma*, Alexandria Press, Beograd, 2024.

Поповић, Д, *Књига о Милутину*, Књижевне новине, Београд, 1985

Сорокин, Р, *American Sexual Revolution*, Porter Sargent; First Edition (January 1), 1956.

Хелбек, Ј, *Revolution on My Mind: Writing a Diary Under Stalin*, Harvard University Press, 2016.

Худелист, Д, *Rim a ne Beograd*, Alfa, Zagreb, 2017.

Црњански, М, „Ми постајемо колонија стране књиге“, *Време*, 9, 12, март, 1932.

Summary

Misa Djurković

DRAGAN KRSTIĆ, A SECRET WITNESS OF COMMUNIST OCCUPATION

Abstract: After a long preparation and exactly ten years since the beginning of the publication, the work of publishing the secret diary of Dragan Krstić, a professor at the Faculty of Philology in Belgrade, has recently been completed. In six volumes entitled Psychological Notes, Krstić produced extremely valuable material ranging from testimonies about people, time and processes, to brilliant scientific analyses in the fields of psychology, history, geopolitics and other social processes. In the article, which is the first scientific reception of this manuscript, the author presents the entire project, provides an overview of the main topics the writer dealt with, illustrates individual segments such as the analysis of funerals in the era of late communism, but above all presents Krstić as an extraordinary psychologist who records the forms of psychopathology of Yugoslav communism and the ways in which it disintegrated, which is a very significant universal contribution to theories of totalitarianism. The focus is also on the analysis of the Serbian question under communist occupation and the legacy of this occupation, not yet finished.

Keywords: Dragan Krstić, Psychological Notes, Yugoslavia, communism, Serbian question.